

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 2, Sayfa: 535-554, TEMMUZ – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 30.06.2020 Kabul Tarihi: 16.07.2020

XVII. YÜZYILIN SONLARI ve XVIII. YÜZYILIN BAŞLARINDA MANİSA'DA EŞKIYALIK HAREKETLERİ (1683-1718)¹

Banditry Events in Manisa in the Late 17th Century and Early 18th Century (1683-1718)

Yavuz KISA²

Enver ÇAKAR³

ÖZ

1683-1718 yılları arasında meydana gelen savaşlar ve devamında ortaya çıkan gelişmeler, imparatorluğun genelinde olduğu gibi, Anadolu şehirlerinde de sosyal ve ekonomik açıdan bir çöküntüye neden oldu. İkinci Viyana Kuşatması ve sonrasında yapılan savaşlar sırasında taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak farklı kişi ve zümrelere mensup eşkıyalar, Anadolu'nun birçok bölgesinde sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarına kalkıştılar. Nitekim Osmanlı taşrasında başlayan bu düzensiz ortam, şehirlerde ve kırsal kesimlerde nüfus hareketliliğinin yaşanmasına yol açtı.

Erken modern dönemde, şehirlerin özellikleri merkez-taşra ilişkilerini şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti açısından kırılma ve değişim dönemi olarak ifade edilen XVIII. yüzyılın ve bu yüzyıla tesir eden 1683-1718 yılları arasındaki olayların Anadolu şehirleri özelinde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmada, 1683-1718 yılları arasında idarî, askerî, iktisadî ve sosyal alanlarda ortaya çıkan olayların sebep olduğu eşkıyalık hareketleri, Manisa Sancağı örneğinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Eşkiya, Manisa, Reaya.

ABSTRACT

The war that took place between 1683 and 1718 and the following developments led to a social and economic collapse in Anatolian cities as well as in the entire empire. Since the majority of the administrators in the rural went to the battle during the Second Siege of Vienna and following wars, bandits who belong to different people and groups attempted banditry events that disturbed the social order in many regions of Anatolia. In fact, this irregular environment that occurred in the rural areas of Ottoman Empire, caused population mobility in cities and rural areas.

In the early modern period, the characteristics of the cities formed the central-rural relations. In this context, it is important to evaluate the events of 18th century which was expressed as the period of breaking and change for the Ottoman Empire and the events between 1683 and 1718 which affect this century, in terms of Anatolian cities. In this study, bandit movements caused by the events in administrative, military, economic and social fields between 1683 and 1718 were therefore examined in the example of Manisa District.

Keywords: Anatolia, Bandit, Manisa, Rayah.

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Anadolu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu: Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon Örneği (1683-1718)" adlı doktora tezinden üretilmiştir ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: ykisa@firat.edu.tr/yvzkisa@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7101-3085>

³ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
e-posta: ecakar@firat.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2601-2013>

GİRİŞ

Anadolu'nun batısında, Spil Dağı'nın kuzey eteğinde bulunan Manisa, Türklerin hâkimiyetine geçmeden önceki dönemlerde, birçok uygarlığa ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Bu durumun oluşmasında Manisa'nın coğrafi konumu ve topraklarının verimliliği etkili olmuştur.

Manisa, 1076 yılından itibaren Anadolu'ya ilk Türk akınlarının başlamasıyla, Türklerin hamiyetine girmiştir. Daha sonra 1313 yılında Türkiye Selçuklu Devleti uç beylerinden Saruhan Bey tarafından fethedilerek, Saruhan Beyliğinin merkezi yapılmıştır⁴. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine geçişi Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kargaşa sırasında Osmanlı Devleti'nin bölgede etkisi azalsa da şehir, II. Murad zamanında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır⁵. Manisa, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra payitahta yakın olması ve İstanbul'a ulaşımının kolay olması sebebiyle, önemini her daim koruyan bir yer olmuştur. Bu sebepten XVII. yüzyıla kadar Osmanlı şehzadelerinin gönderildiği önemli bir sancak haline gelmiştir⁶. Manisa, sancaklara gönderilen şehzadeler arasında padişah olanların sayısı ile diğer sancaklardan ayrı bir öneme sahipti. Bu durum Manisa'nın “şehzadeler şehri” olarak ün kazanmasına sebep olmuştur. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin doğal sınırlara ulaşmasıyla artık devletin eskisi gibi hızlı hareket etme özelliğini kaybetmesi ve bunun sonucunda savaşların süresinin daha uzun olmaya başlaması, Anadolu'daki şehirlerin sosyal ve ekonomik düzenini bozmuştur. Nitekim Manisa da coğrafi konumu ve önemli bir iklim ve ipe üssü olması sebebiyle bu durumdan oldukça fazla etkilenmiştir.

1. EŞKIYA ve EŞKIYALIK

a. Eşkîya Tabirinin Anlamı

Arapça “şaki” kelimesinden türemiş olan eşkiya, sözlükte “talihsiz, bedbaht, haylaz, haydut, yol kesen” gibi anlamlara gelmektedir. Hukukî açıdan ise eşkiyalık “Mal zapt ve gasp etmek, ölç almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dâhilî emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf veya mahpus iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet veya asayişî münferiden veya toplu olarak tehdit ve ihlâl etmek” demektir⁷.

Arşiv belgelerinde şekavette bulunan şaki veya eşkiya başları ile onların emrindeki topluluklar “Kuttâ-i tarik, haydut”, “türedi eşkiyası, haramzâde, erâzil” gibi sıfatlarla adlandırılmıştır. Eşkîyalar mensup oldukları topluluklar ve bağlı buldukları zümrelere göre çeşitli isimler almıştır. Bunlar arasında “Türkmen eşkiyası”, “Ekrâd eşkiyası”, “Saruca-Sekbân eşkiyası”⁸ ve “Levendât eşkiyası”⁹ en yaygın kullanılan isimlerdir¹⁰. Eşkîyalık suçu, İslam

⁴ Şihabeddin El-Ömerî'nin Mesalikü'l-Ebsar adlı eserinde Saruhan Beyliği hakkında şu ifadeler yer verilmiştir: “...Onlara yollar dar gelir çünkü savaş ehli kişilerdir, onların kölelerini ve cariyelerini kimse ellerinden alamaz, Bunların dirhemleri, rıtları, müdleri ve fiyatları ondan öncekiler gibidir...” Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Çoban Oğulları Beyliği Çandar Oğulları Beyliği Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.200-201.

⁵ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.24-25.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.123.

⁷ *Türk Hukuk Lûgati*, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s.132-133; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.I, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.322; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s.8.

⁸ *Sekbân*: Farsça köpek bakıcısı ve yetiştiricisi demektir. Osmanlı merkez ve taşra kuvvetlerinden bazılarını teşkil eden birlikler için kullanılır. Tüfenkli askerlerdir ve saruca denilen benzer bir grupla anılmışlardır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul 1993, s.145-147; Abdülkadir Özcan, “Sekban”, *DİA*, C.36, İstanbul 1988, s.326-328.

⁹ *Levent*; İtalyanca'da doğu anlamındadır. Venedikliler kendilerine göre daha doğuda bulunan Hırvatistan ve Arnavutluk sahillerini ele geçirerek yöre halkından yetiştirdikleri askerlere doğulu anlamına gelen “levanti” demişlerdir (Mehmet

hukukunda had cezası gerektiren bir suç olup, devlet başkanları da dâhil olmak üzere kimse tarafından değiştirilemezdi. Eşkîyalık suçunun cezası dört türdür. Bunlar; öldürme, idam etme, sağ el ile sol ayakların bilekten çaprazlama kesilmesi ve sürgündür¹¹.

b. 1683-1718 Yılları Arasında Eşkîyalığı Doğuran Sebepler

Eşkîyalığın kendine özgü ve evrensel olan bir yapıya sahip olduğunu, devletin meşrutiyetini zayıflattığını kimse inkâr edemez. Ancak benzer sebeplerle ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri, niyet bakımından farklı zaman ve coğrafyalarda değişik sonuçlar doğurmuştur. Eşkîyalık üzerine çalışma yapan Eric J. Hobsbawm, eşkıyalığın ortaya çıkmasında sosyal ve iktisadî sebeplerin en önemli unsur olduğu görüşündedir¹². Fernand Braudel de yoksullaşmanın artmasına bağlı olarak eşkıyalığın da arttığını vurgulamaktadır¹³. Bununla beraber Hobsbawm, zor kullanarak soygun yapan herkesi kanunlar önünde eşkıya olarak görürken,¹⁴ Ahmet Mumcu ise ülkenin iç güvenliğini bozan, mal zapt eden, soygunculuk yapan ve yol kesen devlet görevlilerinin bu türden işlemiş oldukları suçları eşkıyalıktan ziyade isyan olarak nitelemiştir¹⁵. Karen Barkey, eşkıyaların özellikle köylülere çeşitli şekillerde zarar verdiklerini belirtirken, devlete karşı düşmanlıkları olmadığını ifade etmektedir¹⁶. Sabri Yetkin'in ise eşkıyalık konusuna farklı yaklaştığı görülür. Ona göre, eşkıyalık kendilerine haksızlık yapanların bir başkaldırma olayıdır¹⁷.

Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde şüphesiz eşkıyalık olayları artmıştır. Dolayısıyla devletin güç ve zafiyeti, eşkıyalık olaylarının etkisini belirgin bir şekilde etkilemiştir. Bu yüzden 1683-1718 yılları arasındaki idarî boşluktan yararlanan asker kaçakları, başıboş saruca-sekbân ve levendat birlikleri, taşrada bulunan idareciler ve konargöçer aşiretlerin Anadolu'nun birçok yerinde eşkıyalık yapmaya başladıkları görülmektedir. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan uzun süreli savaşlar sonucunda, cephe gerisinde bulunan ve ekonomik sıkıntılarla geçim derdine düşen genç işsiz insanlar, tımar sisteminin bozulmasından sonra toprağını terk ederek paşa kapılarına sığındılar. Ancak savaşların sona ermesiyle paşa kapılarından gönderilen leventler, yurtlarını terk ettiklerinden ve topraklarından uzak kaldıklarından dolayı çareyi eşkıyalık yapmakta buldular.

Diğer yandan, I. Ahmed döneminde (1603-1617) bozulmaya başlayan Yeniçeri Ocağı, 1683-1718 yılları arasında Anadolu şehirlerinde asayişin ortadan kalkmasında ve eşkıyalık olaylarının yaygınlaşmasında etkili oldu. Gelişigüzel kişilerin ocağa alınması ve yeniçerilerin savaşlara gitmemeleri ya da cephelelerden firar etmeleri, XVII. yüzyılda artarak devam etti, nihayet bu durum XVIII. yüzyılda önlenemez hale geldi. Devletin XVIII. yüzyılda almış olduğu tedbirler ise bir işe yaramadığı gibi, yeniçeri ocağı gittikçe disiplinden ve eski nizamından uzak bir hal aldı¹⁸. Nitekim yeniçeri ocağına askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınmasının had safhaya ulaşması ve yeniçerilerin itaatsizlikleri eşkıyalık olaylarını daha da arttırdı.

Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 1993, s.359). Fakat Osmanlı belgelerinde “levent” ve “levendat” şeklinde kullanılan bu kelime, vergilerin artması sonucunda toprağını terk ederek şehirlere göç edip eşkıyalık yapan reaya zümresi için kullanılmıştır.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s.284, 1170; Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.38.

¹¹ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *DİA*, C.11, İstanbul 1988, s.463-466; Abdülkadir Udeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk* (çev. Akif Nuri), C.4, İhya Yayınları, İstanbul 1976, s.154-164.

¹² Eric J. Hobsbawm, *Eşkîyalar* (çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül), Avesta Yayınları, İstanbul 1997, s.11.

¹³ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, C.2, İstanbul 1990, s.69.

¹⁴ Eric J. Hobsbawm, *Eşkîyalar* (çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül), s.11.

¹⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s.135.

¹⁶ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.24.

¹⁷ Sabri Yetkin bu görüşü, Albert Camus'un, *Başkaldırın İnsan* (çev. T. Yılmaz, İstanbul 1995), adlı eserinden almıştır. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.3.

¹⁸ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.29-30.

Bunun dışında, XVII. yüzyılın sonlarında merkezi hükümetin uyguladığı bazı kararlar da Anadolu'daki şehirlerde eşkıyalığın yayılmasını hızlandırdı. Çünkü devletin 1691 yılında konargöçerlere yönelik aldığı iskân kararı, pek hoş karşılanmadı. Bu karara göre, Suriye bölgesindeki virane olan köyleri şenlendirmek, tarımsal üretimi ve vergi oranını arttırmak amacıyla konargöçer aşiretler Rakka, Hama, Humus ve Kıbrıs'a iskân ettirildi. Fakat iskân yerlerinden firar eden Türkmen ve Kürt aşiretleri ile İçel bölgesinde bulunan yörükler, Anadolu içlerine dağılarak eşkıyalık yapmaya başladılar.

Osmanlı Devleti'nde malî sistem merkezî hazine, tımar sistemi ve padişah hazinesine dayanan bir sacayağı üzerine kurulmuştu. Ancak askerî, sosyal ve iktisadî alanlarla iç içe olan bu sistemin XVI. yüzyılın ortalarından bozulmaya başlaması, Osmanlı Devleti'nde büyük sıkıntıların ortaya çıkmasına neden oldu. Gelir kaynakları azalan devletin durumu gittikçe kötüye gitmeye başladı¹⁹. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında başlayan savaşlar ile askerî ve bürokratik harcamaların artması, hazinenin boşalmasına sebep oldu. Askerlere üç ayda bir ödenen mevaciplerin gecikmesi de askerî birliklerin ayaklanmasına yol açtı.²⁰ Bununla beraber, olağanüstü durumlarda tahsil edilen vergilerin düzenli olarak talep edilmesi, uzun süren savaşlar sebebiyle fakirleşen reayayı daha da zor duruma soktu. Merkezî otoritenin zayıflamaya başladığı XVII. yüzyılın sonlarından itibaren vergi tahsildarları, mültezimler ve malikâne sahipleri reayadan çeşitli isimler altında "tekâlif-i şakka" türünden vergiler talep etmeye kalkıştı. Masrafların ve kapılarında besledikleri adamların sürekli artması sebebiyle gelir kaybına uğrayan idareciler ise çeşitli isimler altında kanunlara aykırı haksız kazanç sağlamaya girişti.

Öte taraftan, 1683-1718 yılları arasında nefir-i âmm uygulamasıyla reayanın da cepheleere gönderilmesi, nüfus ve sermayenin azalmasına neden oldu. Yaşanan bu gelişmelere karşı devletin iktisadî politikasında değişimler başladı. Bir yandan düşük gümrük vergisiyle yabancı malların Osmanlı piyasasına girmesi karaborsacılığın artmasına neden olurken, diğer yandan da gümrüklerde rüşvet ve yolsuzluk hızla artış gösterdi. Ayrıca ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan eşkıyalar da, ticaret amaçlı gelen tüccarların yollarına inerek mallarını gasp ettiler. Tüccarlar ise devletin durumundan faydalanarak ya gümrükten kaçtılar ya da mal kaçırmaya çalıştılar²¹.

1683-1718 yılları arasındaki para istikrarsızlığı dönemi piyasalarda fiyatların artmasına sebep oldu. Bu durum, üretim yapan reayayı doğrudan etkiledi. Çünkü yeni vergi talepleri ve idarecilerin keyfi istekleri altında ezilen reaya karnını doyurmak için toplumsal düzene aykırı hareketlerde bulunarak hırsızlığa ve eşkıyalığa yöneldi²². Dolayısıyla sacayağındaki herhangi bir bozulma artık bütünü etkilemekteydi.

Eşkıyalık olaylarına sebep olan siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî faktörlerin yanı sıra, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan zihniyet değişimi ve ahlâkî bozulmalar da eşkıyalık olaylarını tetikleyen önemli bir faktördür. Özellikle kargaşa ve buhranın hâkim olduğu bu dönemde, birçok kişi bu durumdan istifade ederek, sosyal düzeni bozan hadiselerin etki alanının genişlemesine neden olmuştur. Nitekim insanlar artık kolay yoldan para kazanmaya yönelerek yağma, rüşvet, hırsızlık, soygun ve yol kesmek gibi kanunsuz davranışlarda bulunuyorlardı.

¹⁹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s.28-29.

²⁰ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi*, C.2, İstanbul 1928, s.263-264.

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.146-147.

²² Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, s.241-243.

2. MANİSA'DA GÖRÜLEN EŞKİYALIK HAREKETLERİ²³

1683-1718 yılları arasında Manisa'da asker taifesinin, kuttâ-i tarik eşkıyalarının, devlet görevlilerinin, konargöçer aşiretlerin ve yörüklerin, gayr-i Müslim ve Acem tüccarları ile şehirde yaşayan bazı kişilerin yaptığı eşkıyalık hareketleri görülmektedir.

a. Askerlerin Yaptığı Eşkîyalıklar

1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması'yla başlayan uzun savaşlar, orduda asker ihtiyacının doğmasına neden oldu. Bunun için Anadolu ve Rumeli'deki eyalet ve sancaklardan sürekli asker talep edildi. Ancak XVII. yüzyıl sonlarından itibaren asker ihtiyacından dolayı ocağa askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınmasının had safhaya ulaşması ve yeniçerilerin itaatsizlikleri, Manisa'daki asker taifesinin yaptığı eşkıyalık olaylarının artmasına neden oldu. Bu bağlamda, Manisa'da yeniçerilerden Osman görevli olduğu sefere gitmeyerek bazı reayanın bağ, bahçe ve tarlalarına el koymuştur²⁴. 1696 yılında yeniçerilerin tamamı seferde görevli iken Manisa'da elli yedinci bölükten Emin oğlu Mehmed'in seferden firar etmesi üzerine, mallarına el konulmuş ve Kanice Kalesi'ne gönderilerek tutuklanmasına karar verilmiştir²⁵. XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan zihniyet değişimi ve ahlâkî çöküntünün etkisiyle yeniçeri ocağına gerekli gereksiz herkes girmeye başlamış, öyle ki Hazret-i Peygamber soyundan gelen seyyidlerden bazılarının yeniçerilik iddiasında oldukları ve ulemeden bazı kişilerin de eşkıyalarla ortak hareket ettikleri dahi tespit edilmiştir. Mesela 1714 yılında Manisa mukataasından Kırkağaç kazası sakinlerinden Hacı Abdülkerim oğlu Seyyid Mustafa, yeniçerilik iddiasında bulunarak eşkıyalık yapmaya kalkışmıştır²⁶.

Manisa'daki yeniçerilerin zaman zaman farklı gruplar veya kişilerle ittifak yaparak eşkıyalığa kalkıştıkları görülmektedir. Mesela, H.1101 senesinin sürsât, avârız ve bedel-i nüzul malını toplamakla görevli Seyyid Ahmed Ağa'nın görevini yapmadığı, sefere çağrıldığında emre itaatsizlik ederek Aydın'da seferden firar eden altmış kadar yeniçeri, elli atlı sekban ve yüz levent ile birlikte köylere inerek "*zincir akçesi*" namıyla reayadan para aldıkları ve mâl-ı miri tahsilinden sonra hane başına yüz ellişer kuruş daha talep ettikleri haberi üzerine, Seyyid Ahmed Ağa'nın suçu var ise halktan zorla topladığı mal ve paraların geri alınması, aksi takdirde cezalandırılması istendi²⁷. 1701 yılında ise yeniçeri taifesinden Tiryaki Ali, damadı İbrahim ve Gürşitan'ın birkaç kez tutuklanmalarına rağmen sürekli fitne ve fesat içerisinde olmaları sebebiyle, Saruhan Sancağı mutasarrıfı ve Akhisar kadısından bunların tekrar tutuklanmaları talep edildi²⁸. Bu haberin duyulması üzerine, firar eden Tiryaki Ali'nin yakalanıp, Manisa Kalesi'ne gönderilmesi istendi²⁹.

Yeniçerilerin sefere katılmasından yeniçeri serdarları sorumluydu³⁰. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yeniçeri ocağının nizamının hızla bozulmasından dolayı rica ve kayırmayla

²³ Bu konuda kıymetli çalışmaları bulunan M. Çağatay Uluçay, "*XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*", ve "*18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*" adlı çalışmalar kaleme almıştır. Uluçay, "*XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*" adlı çalışmasında, özellikle XVII. yüzyılın ortalarında Anadolu'yu kasıp kavuran Celali isyanlarının Manisa'daki etkisini ve bu dönemde Manisa'da ortaya çıkan eşkıya liderlerini incelemiştir. "*18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*" adlı çalışmasında ise XVIII. yüzyılda Manisa'da ortaya çıkan ayanları belirterek, çoğunlukla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Manisa'daki eşkıyalık olaylarının sebep ve sonuçlarını değerlendirmiştir. Dolayısıyla 1683-1718 yıllarını kapsayan bu çalışma, M. Çağatay Uluçay'ın yaptığı çalışmalardan içerik ve belgeler bakımından farklılık göstermektedir.

²⁴ MŞS, nr.158, s.68/1.

²⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.424/h.1780.

²⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.136/h.524. (16 Mart 1714)

²⁷ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.131/h.546.

²⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 113, s.3/h.9. (28 Mayıs 1701)

²⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.3/h.9. (30 Mayıs 1706).

³⁰ Anadolu'nun sağ kolunda bulunan kadılara ve kazalardaki yeniçeri serdarına gönderilen hükümdede, "*iş bu sene-i mübarekede sefer-i hümayunum için ziyâde asker tedarikü ehemmi mühimmat-ı din ve develetimden olmağla taht-ı kazânızda vâkı nevâhî ve kurâda sâkin mukim ve misâfir sahibü'l-esâmî dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ve cebeci ve topcu taifesin evlerinden ve yerlerinden ihrâc ve serdarlar bayraklar açub neferâtını bayraklar altına cem' ve vakt-i*

yeniceyi serdarlığına getirilen kişilerin eşkıyalığa kalkıştıkları görülmektedir³¹. Mesela 1701 yılında daha önce yeniceyi serdarlığı yapmış olan Mahmud ile beraberindeki kırk beş eşkıyanın, Manisa'da zeamet köylerinden olan Belen isimli köyde zeamet toprağına müdahale edip eşkıyalık yapmaları üzerine, tayin olunan mübaşir yoluyla bir an evvel yakalanıp İzmir Kalesi'ne gönderilmelerine karar verildi³².

1683 yılındaki İkinci Viyana bozgunu ve sonrasında alınan başarısız sonuçlar, ordu disiplininin tamamen bozulmasına sebep oldu. Öyle ki, 1691 yılında askerler arasına karışan saruca sekban eşkıyaları ile diğer eşkıya gruplarından bazı kişiler, başlarına kalpak takarak “*deli ve gönüllü*” asker oldukları izlenimini verdiler³³. Hatta paşa kapılarından ayrılan bu eşkıyalar, paşa kıyafetleri giyerek ahaliye zulmetmeye kalkıştılar³⁴. Bir şekilde ordu içerisine giren ve levendat olan bu eşkıyalar, sefere çağrıldıklarında ulufelerini aldıktan sonra firar etmeye başladılar³⁵. Mart 1691 yılında saruca sekban taifesinden birkaç nefer eşkıya bölükbaşının Aydın ve Saruhan sancaklarında gezip, reayanın eşyalarını ve paralarını aldığı haberinin duyulması üzerine³⁶, bu eşkıyaların yakalanıp cezalandırılmaları için Batı Anadolu'daki idareciler uyarıldılar³⁷. Ancak bu uyarıların pek dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1692 yılında Manisa'da beylerbeyi ve sancakbeylerinin yanında bulunan levendat taifesi, ulufe ve bahşişlerini aldıktan sonra firar ettiler³⁸. İshak Çelebi Camisi ve Mevlevihanesi vakfına bağlı Kır Oğlanlı köyüne gelen levendat taifesi, reayanın mallarını yağmalayarak vakfı zarara uğrattılar. Bununla da yetinmeyen eşkıyalar, Manisa ve Turgutlu arasındaki korunaklı yerlere saklanıp, reayaya zulmetmeye devam ettiler³⁹.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetleri artınca, merkezden muhassıllar⁴⁰ da görevlendirilmeye başlandı. Bu muhassıllardan biri de Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh Paşa idi⁴¹. 1708 yılında Şam valisi ve hac emirliği görevine getirilen Nasuh Paşa⁴², Suriye bölgesinde güçlü bir vali haline gelince, 1713 yılında Sayda ve Trablusşam'ı istedi. Ancak Nasuh Paşa bu talebinin karşılanmaması üzerine isyana kalkıştı. Fakat başarılı olamayarak 1714 yılında katledildi⁴³. Bu isyan hareketinden sonra Nasuh Paşa'nın yanındaki levandatların, bölükbaşlarının ve hizmetkârlarının Aydın, Saruhan ve Menteşe taraflarına gelip, eşkıyalık yapacağı haberinin duyulması üzerine, eşkıyaların Anadolu içlerine yayılmasının önlenmesi için yollarda ve geçitlerde gereken tedbirlerin alınması istendi⁴⁴. Bu konuda, Teke sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa ile Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarındaki idareciler uyarılarak bu eşkıyalara karşı

mezburde Edirne sahrasında mevcûd bulunmaları....” istenmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.45/h.183; BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.141/h.536.

³¹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.34-35.

³² BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.53/h.150; MŞS 171, s.145/1.

³³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.30/h.95. (9 Nisan 1691)

³⁴ MŞS, nr.164, s.127/1.

³⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.148/h.462; BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.8/h.20.

³⁶ MŞS, nr.161, s.5/1.

³⁷ Aydın muhassılı Seyid Ahmed, Aydın, Saruhan, Sığla, Menteşe, Hamid, Kütahya, Teke, Menteşe sancaklarındaki kadınlara gönderilen hükümde, bölükbaşı ve askerlerinin vergi tahsiline engel olmaları üzerine, bunların haklarından gelinmesi istenmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 104, s.64/h.276; BOA. A. DVNS. MHM. d. 104, s.267/h.1215.

³⁸ Örnekler için bkz. MŞS, nr.161, s.5/1; MŞS, nr.167, s.15/1; MŞS, nr.174, s.76/3.

³⁹ MŞS, nr.167, s.15/1.

⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vergi tahsildarları olarak görev yapan muhassılların yetki alanları zamanla genişlemiştir. XVII. yüzyıldan itibaren kendi bölgelerinde nüfuzlu ailelerden seçilen muhassıllar idarî görevlerle donatılmışlardır. Muhassıllar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.18-20.

⁴¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.230/h.2839. Nasuh Paşa'nın kariyeri hakkında bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.652-653, 675.

⁴² Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'il Ahbâr* (haz. Mücteba İlgürel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.137.

⁴³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.138-139/h.531.

⁴⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.143/h.550.

birlikte hareket edilmesi kararlaştırıldı⁴⁵. Ancak alınan tedbirler pek işe yaramadı. Nitekim 1715 yılında Manisa'da Karaoğlanlı köyünden Kara Mahmud ve kardeşi Abdullah Bölükbaşı yanlarına topladıkları elli altmış kadar eşkıya ile evleri basıp kadınları ve erkekleri öldürdüler⁴⁶.

b. Kuttâ-i Tarik ve Haramzâdelerin Eşkîyalıkları

1683-1718 yılları arasında yaşanan askerî, sosyal ve iktisadî olaylar sebebiyle, Anadolu şehirlerinde kuttâ-i tarik ve haramzâde eşkıyaların daha çok arttığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren girişilen uzun savaşlarda görevli kapıkulu ocaklarının savaşlara gitmekten imtina edip, çeşitli bahaneler öne sürerek Anadolu'ya dağılması ve başıboş levendat makulesi ile saruca sekbanların eşkıyalığa girişmeleri etkili olmuştur⁴⁷. Bu yüzden Kutsal İttifak savaşlarının devam ettiği dönemde Anadolu'nun sağ, sol ve orta kolunda bulunan idarecilere gönderilen fermanla, bazı yerlerde kuttâ-i tarik eşkıyası ile paşa kapılarından ayrılan levendat taifesinin reayanın canına ve malına kast ettiği haberlerinin alınması üzerine, şeyhülislâmdan fetva alınmış ve bu eşkıyaların katledilerek mallarına el konulmasına karar verilmiştir⁴⁸. Ayrıca eşkıya ile mücadele ederken yaralananların gazi, ölenlerin ise şehit olacağı ilan edilmiştir. Ancak 1691 yılında Manisa'nın Turgutlu kazası, Kütahya'nın Denizli kazası ile Teke, Hamid ve Karahisar-ı Sahib sancaklarında bulunan ahalinin bazıları, bu hırsız ve haramzadelerin bir kısmını yanlarında bulundurarak hizmetlerine almışlardır. 1698 yılında da sefere görevlendirilen askerler bölgeden uzaklaşınca, kuttâ-i tarik eşkıyasından Türkmen Kara Süleyman etrafına topladığı altmış eşkıya ile Manisa'nın Palamut ve Belen nahiyelerini basıp, yem, yemek ve zahire ile reayanın yirmişer otuzar kuruşlarını aldığından reaya dışarı çıkamaz olmuştur⁴⁹.

Bununla beraber eşkıya ile mücadele için görevlendirilen paşaların veya müfettişlerin reyaya karşı eşkıya gibi davranmaları ve müfettişlerin bir yandan vergi tahsili bir yandan da eşkıya teftişleriyle görevlendirilmeleri, eşkıya ile mücadelede aksaklık yaratmıştır⁵⁰. Bunun üzerine 1687 yılında alınan kararla Anadolu'daki müfettişlerin görevlerine son verildi⁵¹. Ancak müfettişler ve idareciler eşkıya ile mücadelede yeterli kadar gayret göstermemeye ve yanlış kararlar almaya devam ettiler. Mesela 1700 yılında Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh'un Manisa, İzmir ve Kuşadası reayasını Aydın hududuna yerleştirmesinden ötürü buralarda kuttâ-i tarik eşkıyaları ortaya çıkmış ve bu eşkıyalar tüccar taifesinin mallarını gasp etmişlerdir⁵². Yine aynı mahalde kuttâ-i tarik eşkıyalarından Gökgöz Mahmud ismindeki bölükbaşı, yanına topladığı eşkıyalar ile yollara inip tüccarlara zarar vermiştir⁵³.

⁴⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d. 120, s.144-145/h.552-556.

⁴⁶ BOA, A. DVNS. MHM. d. 123, s.3/h.6. (25 Nisan 1715)

⁴⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d. 108, s.322/h.1342.

⁴⁸ MŞS, nr.165, s.79/1.

⁴⁹ MŞS, nr.164, s.146/2.

⁵⁰ Anadolu'da Karaman, Adana, Maraş ve Sivas eyaletlerinde görülen kuttâ-i tarik eşkıyalarının ortadan kaldırılması için Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh Paşa tayin edilmiştir. Ancak Nasuh Paşa'nın vergi tahsili işiyle de görevlendirilmesi sebebiyle, eşkıyalar firar etmeyi başarmışlardır. MŞS, nr.170, s.95/2.

⁵¹ Silahdâr, eşkıya teftişçiliğinin kaldırılışını şu şekilde ifade etmektedir: "... teftişçi paşaların dâim kârî zulm ve taaddi olduğundan reâyâ fukarası âher diyarlara perakende ve perişan oldukları mesmu-u hümayun olduğundan gayrı, kapu ağası Hacı İbrahim Ağa hacdan gelürken vaki-i hallerine muttali olub teftişçilerin enva-ı dürlü fezahatların huzur-u hümayuna arz-ı ilâm etmekle, teftişçi Sarhoş Ahmed Paşa'ya Bağdad Eyâleti verilüb teftişçilik külliyyet ile ref' olub Anadolu'da vâki vali-i vilâyet ve ahâli-i memleket ve mütesellimlere seksenden müteceviz fermanlar gönderildi..."; Silahdâr Tarihi, C.2, s.272.

⁵² MŞS, nr.168, s.5/1. "...Manisa ve İzmir ve Kuşadası kazaları Aydın Sancağı hudûduna karîb ve ittisâl olub ve zikr olunan kazalar beynlerinde vâki' yollarda ve bellerde kuttâ-i tarik eşkiyâsı hâli olmayub mürrur ve 'ubûr iden ebnâ-i sebîl ve tüccâr tâ'îfesi şerhlerinden emin olmayub eyyâm ve evkâtında üzerlerine çıkub emvâl ve erzâkların nehb ü gâret ve katl-i nüfus itdiklerinden..." BOA, A. DVNS. MHM. d. 111, s.303/h.1066.

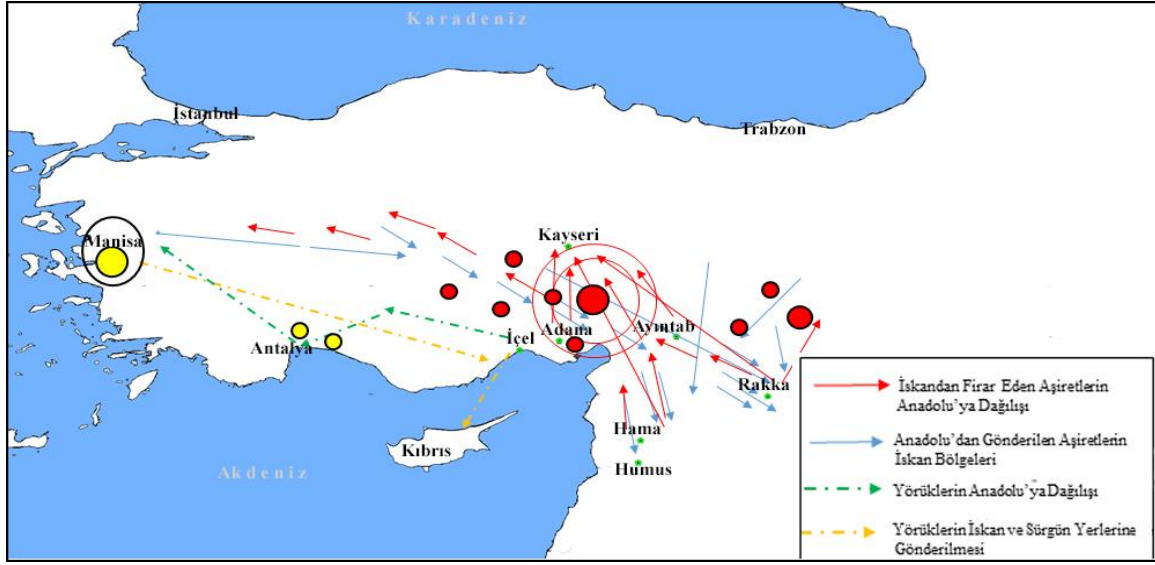
⁵³ BOA, A. DVNS. MHM. d. 111, s.558/h.1952. (28 Mayıs 1701)

c. Konargöçer Aşiretlerin ve Yörüklerin Eşkışyalıkları

Osmanlı Devleti'nde halkı göçebe ve yerleşik olarak iki kısma ayırabiliriz. Yerleşik halk genellikle şehirlerde ya da kasabalarda yaşayarak geçimlerini ziraat, zanaat ve ticaretle uğraşarak sağlardı. Göçebe halk ise belirli bir ikamet yerleri olmayan ve geçimleri çoğunlukla hayvancılığa dayanan kesimdi⁵⁴. Osmanlı Devleti'nde nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan konargöçerler⁵⁵, hayvanlarına yiyecek ve içecek temin etmek amacıyla mevsimden mevsime sürekli hareket halindeydiler⁵⁶. Ancak konargöçerlerin yaylalara geliş ve gidişlerinde yerleşik halkın arazilerine zarar vermeleri sık sık şikâyet konusu olmuştur. Manisa da konargöçerlerin geçiş güzergâhında bulunması ve verimli otlaklara sahip olması nedeniyle, bu durumdan oldukça fazla etkilenmiştir.

1689 yılı, Osmanlı Devleti ile konargöçer aşiretler arasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte vezir-i azam olan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın aşiretleri yerleştirmeye yönelik teşebbüsü, 21 Ocak 1691 tarihinde daha kapsamlı hale gelmiştir. Aşiretlerin sosyal düzeni bozan davranışlarına kalıcı bir çözüm bulmak isteyen Osmanlı Devleti, hem asayiş problemini çözmek hem de vergi gelirlerini arttırmak düşüncesiyle konargöçer aşiretleri Rakka, Hama, Humus ve Kıbrıs'a iskân etme kararı almıştır⁵⁷. Ancak iskân politikasının başarıya ulaştığını söylemek oldukça zordur. Çünkü aşiretlerin iskân ettirildikleri yerler, tarımsal özelliklere göre değil askerî şartlara göre belirlenmiştir. Bu durum, iskâna tabi tutulan aşiretleri buldukları yerlerden firar etmeye ve toplumsal düzeni bozacak davranışları yapmaya sevk etmiştir⁵⁸.

Harita 1. 1691 Yılında İskândan Firar Eden Aşiretler ile İçel'den Hareket Eden Yörüklerin Anadolu'ya Dağılışı

Harita 1'de de görüleceği üzere, firar eden konargöçerlerin Ayntab, Kayseri ve Adana üçgeni ile Anadolu'nun batısına kadar gelerek eşkıyalık yaptıkları görülmektedir⁵⁹. Mesela Danişmendlü

⁵⁴ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkışyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s.90.

⁵⁵ Osmanlı Devleti'nde konargöçerler daha ziyade Ekrad, Türkmen ve Yörük adı ile anılırken, bu isimlendirmeler genellikle etnik bir durumu ifade etmekten çok, onların yaşam tarzlarını göstermek için kullanılmıştır. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.9.

⁵⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.12.

⁵⁷ İskânlar sırasında gerekli tedbirlerin alınması amacıyla Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 100*, s.132/h.520; *BOA. MAD. d. 9484* numaralı defter, 1696-1697 yılında Hama, Humus ve Bozok bölgelerindeki iskân faaliyetlerini; *BOA. MAD. d. 8458* numaralı defter de, 1690-1721 yılları arasındaki olayları ihtiva eden bir iskân defteridir.

⁵⁸ *BOA. MAD d. 3134*, s.160, 361.

⁵⁹ Rakka iskânından firar eden konargöçer aşiretlerin bu bölgede yaptıkları eşkıyalıklar için bkz. *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 58*, s.88, 89, 93, 95, 96.

Türkmen aşiretinden yirmi iki cemaat Karahisar ve Hamit sancaklarında sahipsiz ve harap köylerde, Bozulus Türkmenlerinin de Şatır Mehmet Paşa iltiması ile Bolvadin ve İnönü'de iskân edilmelerine karar verildi. Ancak bu aşiretler, iskân bölgelerine gitmeyip Saruhan sancağındaki köylere saldırarak reayanın mal ve erzaklarını yağmalayıp onlara çeşitli zulüm ve işkenceler yaptılar. Bunun üzerine, Şatır Mehmed Paşa'ya gönderilen fermanla, iskândan firar eden aşiretlerin tekrar iskân yerlerine gönderilmelerine, köylere ve reayaya vermiş oldukları zararların da ödetilmesine karar verildi⁶⁰. Yine 1696 yılında da Saruhan ahalisinin şikâyeti üzerine, farklı yerlere iskân edilen Türkmen taifesi iskân oldukları yerlere gitmeyip, köy köy gezerek eşkıyalık yaptılar⁶¹. Bu sırada, Boz Ulus Türkmenlerinden⁶² bazıları Seyyid Gazi ve Eskişehir civarında bulunurken, bazıları da firar ederek Balıkesir, Bergama, Ayazmend (Altınova), Turgutlu, Akhisar ve Manisa civarına geldiler. Bunlar, zengin ve güçlü kişilerin çiftliklerine sığınarak 1701 yıllarına ait kanunen ödemeleri gereken vergileri ödemeyip, “bizler yeniçeri ve sipahiyiz” diyerek reayaya zulmettiler⁶³.

XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında bir yandan iskân yerlerinden firar eden aşiretlerin tekrar iskân edilmelerine çalışılırken, bir yandan da onların eşkıyalıklarıyla uğraşılmaktaydı. Bu dönemde iskân yerlerini terk edip, eşkıyalık yapmaya başlayan aşiretlerden biri de yörüklerdir. İskân yerleri İçel ve Karaman ile Orta Toros bölgeleri olan yörüklerin 1690 yılında sayıları artınca, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirlere dağılarak eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. İçel sancağından ayrılan yörüklerin özellikle Batı Anadolu'da Manisa, Aydın, Balıkesir; Akdeniz kıyı şeridinde ise Manavgat, Alaiye, Antalya, Isparta civarında yoğunlaştıkları ve buralarda eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Mesela yörük aşiretlerinden Kara Hacılı, Batralı, Şamlu, Zekeriyalı, Sofulu, Tekyeli, Saçıklaralı, Kitreli, İrekli ve Balcılar iskân yerleri olan İçel'den ayrılıp, Alaiye sancağına gelmişlerdi. Saruhan'daki yörükleri iskân için görevlendirilen Musa Paşa da, Alaiye sancağına bağlı Kemer köyüne vardığında, yörük reislerinden Kara Mehmed, Mermer oğlu Hacı Osman, Sarı Mustafa, Kör Mehmed, Hacı Ali, Abdi Kethüda, Gündüz oğulları ve Delibende uşakları etrafında toplanan yörük eşkıyalarının saldırısına uğradı. Paşanın birçok adamını katledip mallarını gasp eden eşkıyalar kaçmayı başardılar. Bu gelişmeler üzerine, Aydın ve Saruhan sancağı mutasarrıfı Nasuh Paşa'dan eşkıyaların yakalanıp cezalandırılmaları istendi⁶⁴. 1700 yılında Alaiye ahalisi, eşkıyalardan perişan olunca merkeze mektup yollayıp, yörüklerin tekrar İçel sancağına yollanmalarını istediler⁶⁵. Ancak iskân yerlerine gitmeyi reddeden yörük aşiretleri, Aydın ve Saruhan çevresine dağılarak eşkıyalık yaptılar⁶⁶. Mesela İçel sancağına iskânları ferman olunan Çakallı yörüklerinin Alaşehir kazasında kışlayıp, reayanın otlaklarına zarar vermesi ve mallarını gasp etmeleri üzerine, Aydın ve Saruhan sancağı mutasarrıfı Nasuh Paşa'dan bunların tekrar İçel sancağına iskân ettirilmeleri istendi⁶⁷. Bu sırada, İçel sancağında iskân olunan yörüklerden bazıları Sarı Ot Yaylağı'na ve Alaiye derbendinde bulunan yaylaklardan Konya, Hamid, Teke, Yenişehir, Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarına doğru firar ederek eşkıyalık yapmaya başladı⁶⁸. Yörük aşiretlerinin Manisa'daki eşkıyalık faaliyetleri, Yund Dağı ve çevresinde yoğunlaşmaktaydı. Mesela 1708 yılında yörük taifesinden Yörük Süleyman ve kardeşleri mensup oldukları yörük grubundan ayrılıp, Yund Dağı nahiyesine gelmişler ve burada birkaç yörükle birleşerek bölgedeki köylere saldırmışlardır⁶⁹. 1708 Haziran'ında da Soma sakinlerinden

⁶⁰ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, s.94.

⁶¹ *MŞS*, nr.164, s.156/1.

⁶² Boz Ulus Türkmenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Demirtaş, “Bozulus Hakkında”, *AÜDTCFD*, S.1, C.7, Ankara 1949, s.29-46; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri (1540-1640)”*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.

⁶³ *MŞS*, nr.158, s.20/2. *MŞS*, nr.168, s.51/1; *BOA. MAD* 9885, s.271/1.

⁶⁴ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.269/h.947. (31 Mart 1700)

⁶⁵ “...bundan akdem liva-yı mezburu, müstevli olan Yörük taifesinin vatan-ı asliyeleri olan İçel Sancağı'na iskân olunmaları için...” *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.139/h.576.

⁶⁶ Ahmed Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.118-120.

⁶⁷ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.237/h.1041. (5 Mart 1707)

⁶⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.510/h.2263. (3 Mart 1708)

⁶⁹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.528/h.2377. (1 Nisan 1708)

Yörük Meto, serden geçti ağaları Ahmed ve Derviş ile birleşerek yaklaşık 600 adamıyla Yund Dağı köylerine gelerek, reayayı zorla dağlara götürmüş ve Sultan Süleyman Han Validesi Evkafı köylerinde vergilerin toplanmasına engel olmuşlardır⁷⁰.

d. Devlet Görevlilerinin Eşkîyalıkları

Osmanlı hukuk anlayışında kanunlar şeriat kaidelerine ve örfi kanunlara dayanmaktaydı. Örfi ve şer'î kanunların yürütme yetkilisi padişahın kendisiydi. Bu kanunları uygulayan ve yürüten kuvvetler ise ikiye ayrılmıştır. Birincisi ehl-i şer', diğeri de ehl-i örfür⁷¹.

Ehl-i örf ile reaya ilişkileri, Osmanlı Devleti'nde hassas bir denge üzerine kurulmuştur. Bu denge merkezî idarenin güçlü olduğu, devlet kurumlarının iyi işlediği dönemlerde daha iyi sağlanmıştır. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru başlayan Celali hareketlerinin etkisiyle bu dengenin bozulduğu, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise bu bozulmanın daha da arttığı gözlenmiştir⁷². Özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam ve malikâne sisteminin yaygınlaşması, Osmanlı taşrasında otoritenin başka güçlere geçmesine neden olmuştur. Bilhassa vergi tahsildarları ve mütesellimler yanlarında sekban birlikleri bulundurarak, bir nevi eyalet yöneticilerinin kontrolünde serbest hareket etmişlerdir⁷³. Bu durum devlet görevlilerinin zulümleri ve eşkıyalıkları hakkında Manisa'dan merkeze sürekli şikâyetler gönderilmesine neden olmuştur. Şikâyetlerin konusu genellikle beylerbeyi ve adamları ile mütesellimlerin tımar, zeamet ve vakıf köylerinin haslarına müdahale ettikleri ve gelirlerin toplanmasına mani oldukları şeklindedir⁷⁴. Mesela 1697 yılında Manisa'nın Palamud nahiyesine bağlı Halidlu köyünün harap ve reayasının perişan olmasına rağmen avârız akçesini öderken, vergi tahsildarları dışarıdan 1 hane ve 1 rub' hane daha ilave ederek, reayadan daha fazla para talep etmeye çalışmışlardır⁷⁵. Bunun yanı sıra Manisa'daki devlet görevlilerinin eşkıyalıklarıyla ilgili 1702 yılında yazılan bir kayıt dikkat çekmektedir. Buna göre, 1690 yılı içerisinde 49.635 akçe zeamete mutasarrıf olan dergâh-ı mualla müteferrikalarından Rodoslu Ali'ye *paşalık* mansıbı verilmiştir⁷⁶. Ancak 1702 yılında Rodoslu Ali Paşa hakkında merkeze gönderilen bir şikâyette Paşa'nın kendi halinde olmadığı, berat tevcihlerine müdahalede bulunduğu, 1689 yılından beri reayanın arazilerini ve mülklerini zapt ettiği bildirilmiştir⁷⁷. Yine bir başka belgede de, Manisa ahalisinin şikâyetiyle, Kütahya valisi ve mütesellimi, iki üç aydan beri yüz elli kadar levendat ile Manisa'ya gelmiştir. Burada üç dört gün parasız yem ve yemek alan bu eşkıyalar, "*nakl baha*" namıyla ahalden otuz kırk kuruş tahsil ettikten sonra köy köy dolaşarak ahaliye eziyet etmişlerdir⁷⁸. Diğer yandan Manisa'daki idarecilerin esnaflıkla veya ticaretle uğraşan kişilere müdahaleleri ve fazladan akçe talep etmeleri de bu dönemde en çok şikâyet edilen konuların başında gelmektedir. Özellikle esnafardan üç ayda bir "*ağalık*" ve "*atiyye-i bayramlık*"⁷⁹; kiremitçi taifesinden de "*temizlik akçesi*" talep etmeleri, zaten savaşlardan dolayı zor durumda kalan Manisa esnafının maddi açıdan daha da zayıflamasına neden olmuştur⁸⁰. Manisa'daki bu örnekler, yerel unsurların artık Osmanlı taşra idaresinde önemli bir güce sahip

⁷⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.598/h.2644. (19 Haziran 1708)

⁷¹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4-5, Ankara 1965, s.141.

⁷² Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.519-520.

⁷³ Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. Thomas Naff and Roger Owen), London 1977, s.35-36.

⁷⁴ Örnekler için bkz. *MŞS*, nr.162, s. 10/2, *MŞS*, nr.166, s.155/1; *MŞS*, nr.167, s.31/1, 42/1; *MŞS*, nr.170, s.61/1; *MŞS*, nr.173, s.49/3.

⁷⁵ *MŞS*, nr.164, s.149/1.

⁷⁶ *MŞS*, nr.165, s.3/1.

⁷⁷ *MŞS*, nr.168, s.54/1.

⁷⁸ *MŞS*, nr.173, s.37/1.

⁷⁹ *MŞS*, nr.158, s.145/1.

⁸⁰ *MŞS*, nr.171, s.113/1. Yine Manisa'da bulunan mütesellim yerli ahalden boyahane namıyla vergi talep etmiştir. (*MŞS*, nr.158, s.60/2); Esnaf şeyhi es-Seyyid Ahmed aynı zamanda ahi baba olduğunu iddia ederek, esnafa sürekli müdahalede etmiştir. (*MŞS*, nr.168, s.142/2); Yine Manisa'da ihtisab mutasarrıflığının ecnebi birine verilmesi ahali tarafından hoş karşılanmamış, bu konudaki rahatsızlık kadıya bildirilmiştir. (*MŞS*, nr.162, s.94/2.)

olduğunu, özellikle XVIII. yüzyılda ayan ve eşrafın Anadolu şehirlerinde güçlendiğini göstermektedir.

1683-1718 yılları arasındaki savaşlarda firar eden ve cephelere gitmeyen askerler, Anadolu şehirlerine yayılarak ahalinin canına ve malına kast etmeye başladı. Bunun üzerine devlet, hem suçlu bulunan askerleri cezalandırmak hem de askerî zümreye nizam vermek amacıyla serdarlar, müfettişler ve muhasıllar görevlendirdi. Ancak eşkıya teftişiyle görevlendirilen müfettişler dönemin özelliğine ayak uydurarak, eşkıya gibi davrandılar⁸¹. 1691 yılında Anadolu Beylerbeyliği payesiyle Anadolu'da eşkıya müfettişliğiyle görevlendirilen Genç Mehmed Paşa'nın Manisa sancağına bağlı kazalara gönderdiği adamların eşkıyalık yaptığı haberinin alınması üzerine, bu eşkıya grubunun yakalanıp cezalandırılmaları istendi⁸². Bu dönemde özellikle Manisa ve çevresinde reayadan haksız olarak aldığı mal ve eşyalarla zenginleştiği düşünülen Genç Mehmed Paşa⁸³, kendisine yönelik merkeze gönderilen şikâyetler sebebiyle, 1696 yılında Anadolu müfettişliğinden azl olunarak Karaman valiliğine getirildi. Ancak Genç Mehmed Paşa'ya Karaman valiliği verilmesine rağmen halen Manisa'da bulunduğu ve teftiş namıyla reayaya zulmettiğine dair merkeze şikâyetler gönderilmeye devam etti⁸⁴. Aynı şekilde Aydın ve Saruhan muhassılı olan Nasuh Paşa da, Manisa'ya bağlı Palamud köyündeki reayanın perakende ve perişan olması sebebiyle 1703 yılında avârızdan muaf olmalarına rağmen, avârız akçesi talep ederek reayaya zulmetti⁸⁵. Bu paşa da daha sonra Şam valisi ve hac emirliği görevlerine getirilmesine rağmen kendisine bağlı levendatlar, Batı Anadolu'da eşkıyalığa kalkıştılar. Buradan başlangıçta eşkıya teftişiyle görevlendirilen bir kişilerin görevine aykırı bir şekilde eşkıyalık yapmasına ve daha sonra da hakkındaki şikâyetlerin devam etmesine rağmen bu kişiye ödüllendirilmesine idarî görevler verilmesi dikkate değerdir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde artık görev tevcihlerinde adalet anlayışının kaybolduğunu, idarî görevlere layık olmayan kişilerin devlet kademelerinde bir şekilde görev alabildiğini göstermektedir.

1683-1718 yılları arasında yapılan savaşlar sebebiyle birçok problemle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nde özellikle ehl-i şer'⁸⁶ zümresinde bulunan görevlilerin de ahlâkî olarak bir değişim yaşadıkları görülmektedir. Elleri bulunan geniş yetkileri kötüye kullanan ehl-i şer' mensupları, almış oldukları karar ve uygulamalarla Manisa'da sosyal hayatın bozulmasına neden olmuşlardır. 1705 yılında Manisa'da şehrin ileri gelenlerinin etkisinde kalan naip, vergileri adil dağıtmayınca reaya ve askerinin ayaklanmasına neden oldu. Bu ayaklanma sonucunda, asker taifesinden olan Bodur Süleyman, el-Hâc İlyas, Çanka Hacı Ali, Burnaz Ahmet ve Zülüflü Veli mahkemeyi basarak, İmam Osman Efendi ve Abdulfettahzâde Abdurrahman Efendi'yi katlettiler⁸⁷. Görevli oldukları yerlere gitmeyen ve servet biriktirme sevdasına düşen kadılar ise eşkıyalarla iş birliği yaparak reayaya zulmetmeye başladılar. Mesela Manisa naibi Mustafa'nın arzıyla, müfettiş Yusuf, Mahmud ve Sağır Abdülaziz isimindeki kadılar başlarına eşkıyaları toplayıp, reayaya eziyet etmeleri üzerine Bozcaada Kalesi'ne gönderilerek tutuklanmışlardır⁸⁸. Bunun yanı sıra, 1683-1718 yılları arasında Anadolu'daki şehirlerde, seyyid⁸⁹, kaim-makam⁹⁰, mahalle imamları⁹¹, imaret

⁸¹ M. Çağatay Uluçay, eşkıya müfettişliğinin, görevlerini kötüye kullanmaları sebebiyle 1687 yılında kaldırıldığını, bir yıl sonra ise tekrar getirildiğini ve eşkıya müfettişlerinin teftiş bahanesiyle reayadan "teftiş akçesi" aldığını belirtmektedir. Bkz. M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s.15.

⁸² *MŞS, nr.161, s.58/1.*

⁸³ Saruhan muhassılı olan Genç Mehmed Paşa'nın vefatı sebebiyle Manisa'da Şermest isimli çiftlikte, sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mallara, devlet tarafından el konulmuştur. *MŞS, nr.164, s.64/1.*

⁸⁴ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.365/h.1396.*

⁸⁵ *MŞS, nr.170, s.108/2.*

⁸⁶ Ehl-i şer', Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâm, nakibüleşraf, kazasker, kadı ve müderris gibi görevler yapan ilmiye teşkilatı mensuplarına denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "İlmiye" *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.141-145.

⁸⁷ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, s.92-94.

⁸⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.239/h.1015.* (23 Mayıs 1696)

⁸⁹ Örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.10/h.12; BOA. A. DVNS. MHM. d. 121, s.6/h.23.*

⁹⁰ *MŞS, nr.170, s.122/2.*

şeyhleri⁹², vakıf mütevellileri⁹³, duâgü⁹⁴ ve müftülerin ahaliye eziyet ettiklerine ve yolsuzluk yapıp devlet kurumlarına zarara uğrattıklarına dair çok sayıda örnek vardır.

e. Gayr-i Müslim ve Acemlerin Eşkîyalıkları

Osmanlı Devleti'nde göçler, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında en önemli sosyal olaylardan biridir. 1683-1718 yılları arasındaki savaşların etkisiyle devlet otoritesinin özellikle Anadolu'da kaybolması sonucunda ortaya çıkan kitlesel veya ferdi eşkıyalık olayları, ehl-i örf tairesinin zulümleri, savaşları finanse etmek amacıyla reaya üzerine yüklenen ağır vergiler, devlet ve toplum hayatını düzenleyen müesseselerin çöküntüye uğraması ve tımar sisteminin bozulması, reayanın yerini yurdunu terk etmesine neden olan belli başlı gelişmelerdir⁹⁵. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda coğrafi konum, şehirlerin birbirine yakınlığı ve uzaklığı, güvenilirliği ile şehirlerin iktisadî özellikleri göçlerin yönünü belirlemede temel unsur olmuştur. Bu nedenle 1688 yılında İzmir'de meydana gelen büyük depremden dolayı gayr-i Müslim nüfusun büyük çoğunluğu İzmir'e yakın bir şehir olan Manisa'ya göçmüştür⁹⁶. Ancak başka yerlerden göç eden gayr-i Müslimler, Manisa'da yapmış oldukları davranışlarla, eşkıyalıklardan, savaşlardan, idarecilerin zulmünden ve ağır vergilerden perişan halde olan reayanın sosyal ve iktisadî açıdan etkilenmelerine sebep olmuşlardır. Mesela Manisa'da Babüs-saade ağası Abdullah'ın göndermiş olduğu arzdan anlaşıldığına göre, Manisa'daki Havsa Sultan Vakfı'na bağlı İzmir'in Urla nahiyesindeki köy gelirlerinin tahsil olunmasını engelleyip, vakıf zabıtlarına itaat etmeyen zimmilerin Kuşadası Kalesi'nde tutuklanmasına karar verilmiştir⁹⁷. Yine Manisa'nın Adala (Karataş) kazasına gelen zimmilerin, köy köy dolaşarak reayayı sapkınlığa sürüklemesi üzerine, Adala kadısı ve Saruhan paşası uyarılarak, bunların bir an önce buradan def edilmesi emredilmiştir⁹⁸.

Diğer yandan tüccarlara uygulanan düşük gümrük tarifesinin 1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan buhran ve kargaşa sebebiyle yabancı tüccarların da vergi ve mal kaçırmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durum, kuşkusuz yerli tüccara ve esnafa da zarar vermiştir. Oysaki Osmanlı Devleti'nde yerli tüccarın ve esnafın hakları her zaman gözetilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönem düşük gümrük tarifesine rağmen vergi vermek istemeyen tüccarların Manisa'ya dağılması, yerli esnafın zarara uğramasına neden olmuştur. 1701 yılında Manisa kazası ahali, kadiya bir arzda bulunarak kasaba ve köylerine gelen acem tüccarlarının dükkân ve hanlarda eşya sattırmadıkları, "nisvân" yani kadınlarla bir olup mahalle mahalle gezdikleri ve ahaliye zulmettikleri yönünde şikâyet etmişlerdir⁹⁹. Burada acem tüccarların kadınlarla ittifak yapması oldukça ilginçtir. Bu durum, dışarıdan gelen tüccarların yerelleşmeye yönelik çalıştıkları ve kadınların ticarete söz sahibi olmaya başladıkları şeklinde yorumlanabilir¹⁰⁰.

f. Ferdi Eşkîyalık Olayları

Osmanlı Devleti'nde bu türden eşkıyalık olayları, Anadolu'da her zaman ve her yerde görülmüştür. 1683-1718 yılları arasında artan eşkıyalık olayları nüfus baskısı, iktisadî zorluklar,

⁹¹ Bektaşî Sagir Mahallesi imamı Hüseyin'in kendi halinde olmadığı görülmüştür. *MŞS*, nr.170, s.18/1.

⁹² Valide-i Sultan Süleyman Han Vakfı'nda imaret şeyhi olan Halife Mehmed, kendi halinde olmayıp ahaliyi tahrik ettiği gibi, vakfi da zarara uğratmıştır. *MŞS*, nr.165, s117/1.

⁹³ *MŞS*, nr.177, s.3/1.

⁹⁴ Hülya Canbakal, du'agülara katılanların sayısının zamanla arttığını, bu yüzden Osmanlı Devleti'nin savaşlar nedeniyle yapmış olduğu mali tasarrufun etkisini kaybettiğini belirtmektedir. Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s.99.

⁹⁵ Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981, s.171-174.

⁹⁶ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 98*, s.15/h.40 (14 Kasım 1688).

⁹⁷ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 117*, s.179/h.786.

⁹⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 118*, s.146/h.643.

⁹⁹ *MŞS*, nr.168, s.13/2.

¹⁰⁰ Nitekim Suraiya Faroqhi XVII. yüzyıl boyunca Kayseri ve Ankara'da gayr-i menkul satın alan kadınların sayısının bir hayli arttığını tespit etmiştir. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.194-196.

merkezî otoritede oluşan boşluk, silahlanmanın artması, yeniçeri ocağının bozulması ve toplumda baş gösteren ahlâkî bozulmalar, Manisa'da yaşayan insanların eşkıyalığı gelir kapısı olarak görmelerine neden olmuştur. Mesela Manisa'daki Eyüboğlu ve Berakoğlu isimindeki eşkıyalar, Abdülfettah'ın evini basmışlar ve on iki yaşındaki kızını kaçıırıp, birçok kişiyi katlettikten sonra firar etmişlerdir¹⁰¹. Saruhan sancağına bağlı Atala kazasında sahte hüccet düzenleyen Atala müftüsü Yahya, Sarıca Bölükbaşı Solak Mustafa¹⁰², Abdi ve Deli Hacı Ahmed ile bir olup zorla oğluna kız almış, Aydın ve Saruhan'daki çiftliklerdeki mallarına da el koymuştur¹⁰³. 1695 yılında Güzelhisar kazasından avârız ve nüzul toplanması emredilince, Alim Mehmed Efendi ve beraberindeki kişiler çeşitli adlar altında halktan zorla vergiler talep ederek, vermeyenleri de öldürmekle tehdit ettiler. Ayrıca katır toplamaya mani olanların evlerini basıp eşyalarını yağmalayarak birçok kişiyi katlettiler¹⁰⁴. 1696 yılında ise Akhisar'da el-Hâc Şeyhi ve el-Hâc Abdullah kazanın vergi işlerine müdahil olmuşlar; voyvodalar gibi hareket ederek, vergi toplanmasına engel olup reayadan zorla para almaya kalkışmışlardır¹⁰⁵.

Manisa'daki bu tür eşkıyalık olaylarının XVIII. yüzyılın başlarında da hızla devam ettiği görülmektedir. 1712 yılında Saruhan paşasına ve Menemen naibine gönderilen hükümden anlaşıldığına göre, Süleymanlı köyünden Hacı Mustafa ve Menemen kazasından Hacı Halil idarî işlere karışıp, ahaliyi tahrik ederek vergilerin toplanmasına mani oldular. Bunun üzerine, Süleymanlı köyündeki bu eşkıyaların yakalanıp Midilli Kalesi'nde hapsedilmeleri istenmiştir¹⁰⁶. Aynı tarihte Dilşikar Mahallesi'nde seyyidlik iddiasında bulunan Mehmed, yalancı şahitlerle ve hilelerle ahaliye zarar vermiş, el-Hâc Ali oğlu Ahmed'in eşine zorla tecavüz etmiştir¹⁰⁷.

3. EŞKİYALIKIN SOSYAL VE EKONOMİK SONUÇLARI

Osmanlı Devleti için XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarındaki savaşlar, malî buhran ve eşkıyalık sarmalının iç içe geçtiği bir dönem olmuştur¹⁰⁸. Bu bağlamda, 1683-1718 yılları arasında ortaya çıkan buhran ve kargaşa ortamı, Anadolu'da otorite boşluğunun doğmasına neden olduğu gibi, eşkıyalık ve yolsuzluk yapanların işlerini kolaylaştırmıştır. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında taşradaki çoğu idarecilerin savaşlarda bulunmasını fırsat bilen konargöçer aşiret ve yürükler ile cephelelerden firar eden asker taifesi Manisa'ya gelerek eşkıyalık yapmaya başladılar. Bu eşkıya gruplarının yanı sıra devlet otoritesinin ve kurumlarının bozulmasını fırsat bilen idarecilerin yolsuzlukları Manisa'da sosyal düzenin bozulmasında yıkıcı bir etki yarattı. Özellikle eşkıya gruplarının köylere inerek reayanın canına ve malına kast etmesi ve ehl-i örf taifesinin onlar üzerinden haksız kazanç talepleri, şehirde büyük bir kargaşa ortamının doğmasına sebep oldu¹⁰⁹. Öyle ki, bu dönemde savaşların uzaması sebebiyle kanuni vergiler altında ezilen Manisa'daki reaya, bir de ehl-i örf taifesinin “*devre çıkararak*” bedava (müft ü meccanen) yem ve yiyecek almaları ve kanunsuz para toplamaya kalkışmalarıyla ekonomik olarak iyice zayıfladı¹¹⁰.

¹⁰¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.243/h.1042. (23 Mayıs 1696)

¹⁰² Solak Mustafa Bölükbaşı isimindeki eşkıya aslen Ayntablı'dır. Saruhan sancağının Atala kazasına bağlı Çavlı isimli köyde oturan bu eşkıyanın bölgede yanına topladığı levendat taifesiyle birçok eşkıyalık yaptığı tespit edilmiştir. Solak Mustafa'nın eşkıyalıkları için bkz. BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.159,161,162,163.

¹⁰³ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.160/h.651.

¹⁰⁴ Aydın ve Saruhan muhassılı Abdülbaki'den bu eşkıyaları yakalayıp hapsedmeleri istenmiştir. BOA. A.DVNS. MHM. d.107, s.11/h.20. (11 Temmuz 1695)

¹⁰⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.146/h.633. (3 Nisan 1696)

¹⁰⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.203/h.885. (23 Mart 1712)

¹⁰⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.125/h.588. (7 Nisan 1712)

¹⁰⁸ Mesela Manisa sancağında 7.000 akçe tımara mutasarrıf olan Süleyman, tasarrufunda bulundurduğu tımar köylerinin perişan olması sebebiyle, maaşa bağlanmak istenmiştir. Bu talebi üzerine, kendisine Manisa ihtisabı mukataasından 15 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. MŞS, nr.166, s.129/2.

¹⁰⁹ Venedik elçisi Relazioni 1706 yılında ülkesine dönerken Osmanlı Devleti için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Asya kıt gelirlî halkıyla takatten düşmüş, haydutlarla dolu, asiler üreten, gezgin aşiretleri ve çadırlarda yaşayan insanlarıyla dağınık görünen, hükümdarın gözetiminden çok uzak memurlarca yönetilen bir ülke*” bkz. Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s.309.

¹¹⁰ MŞS, nr.161, s.189/1.

1683-1718 yılları arasında Manisa'daki farklı kişi ve grupların yaptığı eşkıyalık olayları sebebiyle ve ehl-i örfün çeşitli isimler altında reayadan fazla para almaları sonucunda, ahalinin kendini güvende hissetmediği ortadadır. Bu durumda olan köyler, haklı olarak daha güvenli kazalara bağlanmak istemişlerdir. Mesela 1703 yılında Saruhan sancağında Ilıca kazasına bağlı Akçapınar köyü herhangi bir zabiti olmadığı için valilerin sık sık uğrak yeri olmuştur. Bu durumdan şikâyetçi olan ahali, Manisa'ya bağlanma talebinde bulunmuş ve bu talepleri olumlu karşılanmıştır¹¹¹. Aynı şekilde Menemen kazasına ve Sultan Murad Han Vakfi'na bağlı olan köylerin, Menemen voyvodaları tarafından rahatsız edilmeleri sebebiyle, Manisa kazasına ilhak edilmesine karar verilmiştir¹¹². 1710 yılında da Aydın sancağından Sart kazasına bağlı on beş hanesi olan Yarışlı ve on bir hanesi olan Deve köyü, “*perakende ve perişan*” olmasından dolayı Manisa kazasına bağlanmıştır¹¹³. Bu gelişmeler, reyanın yerel yönetimlere ve merkezi yönetime karşı olan güveninin sarsılmasına neden olmuştur. Özellikle artan savaş harcamalarının getirmiş olduğu ağır vergilerle ezilen reaya, ehl-i örf taifesinin onlardan haksız yere kazanç sağlamaya çalışmaları ve otorite boşluğundan yararlanan eşkıyaların yapmış oldukları zulümler, iktisadî ve sosyal anlamda reayayı olumsuz etkilemiştir. Bu durum, tarımla veya diğer işlerle uğraşan reyanın hem güvenliğini hem de idarecilere olan güvenini zedelemiştir. Nitekim bu kanunsuz hareketler, bireysel ya da kitlesel olarak reyanın kendini daha güvende hissettiği yerlere göçmesine; bunun neticesi olarak da mahsullerin ve reaya üzerinden alınan vergilerin azalmasına neden olmuştur. Mesela 1695 yılında 75.060 akçe geliri olan zeamet köylerinin mutasarrıfı Divan kâtibi Mehmed, Manisa'daki ortak tasarruf ettiği yerlerin mahsulünü toplamak için subaşısını göndermiş, ancak reaya “*ortaklarına verdik*” diyerek subaşıyı oyalayıp vergi vermek istememiştir¹¹⁴. Yine Manisa'da Hanzâdelerden Şahbaz Giray Sultan'ın mutasarrıfı olduğu hasların reyası, zabıt Seyyid Mustafa'ya kendilerinin başka zeamet ve tımar reyası olduklarını iddia ederek 1697 yılındaki ödemeleri gereken vergiyi vermemişlerdir¹¹⁵.

4. EŞKIYALIĞIN ÖNLENMESİ İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Osmanlı Devleti'nde 1683-1718 yılları arasında Avrupa devletleriyle yapılan savaşlar önemli toprak kayıplarıyla sonuçlandığı gibi, devletin sosyal ve iktisadî alanlarında büyük problemlerin yaşanmasına neden oldu. Öyle ki bu dönemde Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde büyük bir kargaşa ortamı yaşandı. Merkezî otoritenin giderek zayıflaması sebebiyle, Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde askerlerin, saruca sekban ve levandat birliklerinin, yol kesen haydutların, konargöçer aşiret ve yürüklerin, devlet görevlilerinin ve bağımsız kişilerin neden olduğu eşkıyalık olayları görüldü. Bu bağlamda, devletin XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi bir şekilde eşkıya tehdidi ile karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz. Eşkıyalığın hızlı bir şekilde yayılması ise devleti birtakım tedbirler almak zorunda bırakmıştır. Bu tedbirler ne kadar faydalı oldu, ne kadar eşkıyalığın yayılmasını önledi tam olarak kestirilememektedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti eşkıya ile mücadele ederken sorunlara olay eksikli yaklaşmış, uygulamış olduğu bazı yöntemler eşkıyalığın azalmasına, bazıları da artmasına sebep olmuştur.

a. Adaletnâmelerin Yayınlanması

Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, özellikle Anadolu eyaletlerindeki sancak, kaza, kasaba ve köylerde eşkıyalık olaylarının çok fazla arttığı görülmektedir. Nitekim 1683-1718 yılları arasında Anadolu şehirlerinde artan eşkıyalık olaylarına karşı adaletnâmeler düzenlenip, bu anlamda hatt-ı hümayunlar gönderilmiştir¹¹⁶. Adaletnâmelerde öncelikle eşkıyaların sosyal düzeni

¹¹¹ MŞS, nr.170, s.49/1.

¹¹² MŞS, nr.170, s.102/1.

¹¹³ MŞS, nr.173, s.103/1.

¹¹⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 21, s.106/h.490. (27 Aralık 1695)

¹¹⁵ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 29, s.243/h.1076. (6 Ekim 1698)

¹¹⁶ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, *Belleten*, C.XXXVIII, S.151, 1974, s.445-447; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara 1963, s.55-61.

bozan faaliyetlerine son vermeleri istenmiş, aksi takdirde cezalandırılacakları belirtilmiştir¹¹⁷. Ancak XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında eşkıyalığın önlenmesi ve eşkıyaların haklarından gelinmesi için merkezden birçok kez idarecilere gönderilen adaletnâmelerin de eşkıyalığı önlemede yetersiz kaldığı görülmektedir. Çünkü farklı tarihlerde gönderilen adaletnâmelerin içeriklerine baktığımızda, çoğunlukla aynı konulara değinilmektedir. Özellikle ehl-i örf ve eşkıya teftişiyle görevli memurların eşkıyalık olayları karşısında hassasiyet göstermemesi ve eşkıyadan farklı davranmaması, bu durumun ortaya çıkmasında temel sebeplerden biri olduğu söylenebilir¹¹⁸.

b. Eşkîyaların Cezalandırılması

Eşkîyalığın önlenmesi için devletin sıkça başvurduğu yöntemlerden biri şüphesiz cezalandırma yöntemiydi. Hükümet merkezinden gönderilen ferman, buyuruldu vb. emirlerin birçoğunda suçlular için “*cezaları tertib*¹¹⁹”, “*katl*¹²⁰”, “*kalebend*¹²¹”, “*ahz ve haps edilmesi*¹²²”, “*alâ-eyyi-hâl ele getirüb*¹²³”, ifadeleri kullanılmıştır.

Eşkîyalığın türüne göre cezaları kıyasladığımızda, asker taifesinin, saruca sekban ve kuttâ-i tarik eşkıyaların devlete başkaldırdıkları için cezaları, genellikle katledilmek ya da başlarının kesilmesi şeklinde olmuştur¹²⁴. Bu bağlamda, şeyhülislamdan devlete karşı gelenlerin katledilmelerinin caiz olduğuna dair fetva alınarak cezalar İslam hukukuna göre yasal bir zemine dayandırılmıştır.¹²⁵

c. Nefir-i Âmm İlanı

Osmanlı Devleti'nin 1683-1718 yılları arasında yapılan savaşlarda, asker ihtiyacını karşılamak, başıboş askerlerin ve aşiretlerin eşkıyalıklarıyla mücadele etmek amacıyla sık sık “nefir-i âmm” ilan edilerek eli silah tutan herkesten yardım istemiştir¹²⁶. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren daha fazla uygulanan nefir-i âmm'in Osmanlı Devleti açısından hem iyi hem de kötü yanları olmuştur. Nefir-i âmm ilanı ile eşkıya ile mücadelede çok para harcamadan eşkıyaların elinde buldukları ganimetlere sahip olmak hedeflenmiş ve bu ganimetler eşkıya ile mücadelede görevli kişilere verilmiştir. Ancak nefir-i âmm ilanı ile reyanın toprağını bırakarak askerliğe özenmesi ve bu uygulamanın yeterince denetlenmemesi, eşkıya gruplarının veya eşkıyalığa özenenlerin bunlar arasına karışmalarına ve sahip çıkılmalarına neden olmuştur¹²⁷.

¹¹⁷ MŞS, nr.165, s.79/1.

¹¹⁸ MŞS, nr.161, 57/1,66/1; MŞS, 173, s.4/2.

¹¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.45/h.183

¹²⁰ BOA A. DVNS. MHM. d. 108, s.327/h.1358; TŞS, nr.48 (1862), s.162/2.

¹²¹ BOA A. DVNS. MHM. d. 111, s.94/h.322.

¹²² BOA A. DVNS. MHM. d. 111, s.155/h.510.

¹²³ BOA A. DVNS. MHM. d. 113, s. 3/h.9.

¹²⁴ Asker taifesinin özellikle bu dönemde savaşlardan firar ederek eşkıyalık yapmaları üzerine, devlet şeyhülislamdan fetva çıkartarak bunların öldürülmesini meşru bir zemine dayandırmıştır. “İhmâl ve tekâsül iderler ise, ism-i azîm ile ism olup dünyâda ta'zîr-i şedide ukbâda azâb-ı elime müstehik olur. Bu sûretde zikr olunan cihâdün farzını inkâr idenlere şer'an ne lâzım gelür? Tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur. Isrâr idüp tecdîd-i îmân itmeyenlerin katleri helâl olur.” BOA A. DVNS. MHM. d. 105, s.1/h.1.

¹²⁵ “Yörükân taifesinden bir tâife kat'-ı tarik edüp Müslimînin ırz ve mallarına taarruz ve ekinlerini itlâf ve bu makûle zulm-i fesad âdet-i müstemirreleri olup sa-i bi'l-fesâd olmalarıyla tâife-i mezbureyi ahz ve şerlerini def' ve Kıbrıs ceziresine iskâna me'mur olan Zeyd vali tâife-i mezbureyi ahz ve Kıbrıs ceziresine iskân murad etdikde mezburlar şer-i şerife ve emr-i sultaniye itaat etmeyüp muhârebe sadedinde olsalar emr-i veliyyü'l-emr ile tâife-i mezbure ile mukâtele edüp şerlerini def için katlemek câiz olur mu? El cevab, Allahü a'lem olur. Ketebetü'l-hakir Abdullah” Ahmed Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, s.145.

¹²⁶ MŞS, nr.163, s.26/1.

¹²⁷ Bu durumu Silahdâr şu şekilde özetlemiştir: “...hâlâ vezir-i âzam ve bazı nedimler ve meçhul meşayih tarafından tâife-i sekban ve sarucaya sahip çıkılmağın, eşkıyay-ı mezburun celâli sıfatı bütün Anadolu'ya müstevli olup reâyâ fukarasına cevri-ü ziyâyet eder olmuşlardı.” *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.402.

d. Müzakere ve Nezre Bağlama

Osmanlı Devleti, eşkıya ile mücadelede kanunlara aykırı davranış gösterenlerle karşılıklı ya da aracılar vasıtasıyla müzakere ediyordu¹²⁸. Bu müzakereler aşiretler, eşkıyalar, halkın ileri gelenleri ve ehl-i örf taifesi ile yapılıyordu. Müzakere sonucunda her iki tarafın “veren veren” anlayışı içerisinde oldukları görülmektedir. Yani eşkıyalar bundan sonra eşkıyalık yapmayacakları ve eşkıyalara destek olmayacaklarına dair sözler verilirken, devlet de vergilerden muaf olunacakları sözünü veriyordu. Bu sözlü müzakereler yazıya dökülerek “nezir akdi¹²⁹” imzalanıyordu.¹³⁰ Ancak bu tür anlaşmaların ömrü çok da uzun olmamış, eşkıya grupları sözlerini tutmayarak, bir süre sonra eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir.

e. Aşiretlerin İskân Ettirilmesi

İskân, hem bir toplumsal düzenleme hem de bir cezalandırma yöntemi idi. 1691 yılında Osmanlı Devleti'nin konargöçer aşiretlere karşı uygulamış olduğu iskân politikasını da bu bağlamda değerlendirmekte fayda vardır. Devlet, bu iskânla hem Anadolu şehirlerinde sosyal düzeni bozan konargöçer aşiretleri denetim altına almak hem de Anadolu ile Suriye coğrafyasındaki boş arazileri işleterek vergilendirmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple konargöçer aşiretlerin, 1691 yılında Rakka ile Harran arasına ve Halep'in güneyindeki Hama, Humus ve Kıbrıs'a iskân edilmesine karar verilmiştir¹³¹. Ancak iskân yerleri için seçilen coğrafyanın konargöçer aşiretlerin sosyo-kültürel özelliklerine ve yaşam şartlarına uymaması bu iskânın başarılı olmasını güçleştirmiştir. Bundan dolayı aşiretlerin birçoğu ya iskândan firar ederek Anadolu içlerine doğru dağılmışlar ya da kadim yerlerine geri dönmek zorunda kalmışlardır.

f. Derbentçi Yazmak

XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı coğrafyasında artan eşkıyalık olayları, yolların emniyetini ve şehirlerin güvenliğini tehdit eder hale geldi. Bu yüzden belli başlı yolların güvenliğinin sağlanması ve şehirlerin korunması için “derbenci” adı verilen silahlı yol muhafızları görevlendirildi¹³². Hatta bazı köyler de derbentçi olarak kaydedildi. Böylece, hem köy ahalisi vergiden muaf tutulmuş hem de köylerin eşkıyalardan korunması amaçlanmıştır. 1704 yılında Aydın ve Saruhan Sancakları arasında Kızıl Musa denilen yerde bulunan kuttâ-i tarik eşkıyaları tüccar ve reyanın yollarına çıkıp, çok sayıda mal ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Bunun üzerine, Sultan Murad Han Evkafı'ndan Sinancılar köyü civarında derbent kurulup, hem bu köy hem de yakın çevresinde bulunan Gerdem ve Pars köyleri derbentçi yapılarak vergiden muaf olmalarına karar verilmiştir¹³³.

SONUÇ

1683-1718 yılları arasında Manisa'da görülen eşkıyalık olaylarını incelediğimizde, tek tip bir eşkıyalık türünden söz etmemiz mümkün değildir. Özellikle uzun savaşlar sırasında idarecilerin görev yaptıkları yerlerden ayrılması, yeniçeri ocağının gittikçe bozulması, kanuna aykırı vergi talepleri ve son olarak ahlâkî bozulmalar sebebiyle Manisa'da farklı türlerde eşkıyalık olaylarının

¹²⁸ Karen Barkey, Osmanlı Devleti'nin bir rekabet toplumu olmadığını aksine müzakere toplumu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s.2-3.

¹²⁹ Suraiya Faroqi, nezir akdinin eşkıyalarla mücadelede devlet tarafından dayatılan bir güvence akdi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Suraiya Faroqi, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016 s.26.

¹³⁰ Nezir Arapça “nezr” kökünden gelmektedir. İslamiyet öncesi toplumlarda kullanılan bir kelime olan nezir “kurban” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sadakat ve istemek olgularını da içinde barındırmaktadır. Bkz. Işık Tamdoğan, “Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler”, *Kebikeç*, S.21, 2006, s. 139,141.

¹³¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.136-137.

¹³² Suraiya Faroqi, “Kırsal Yaşam”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Fethi Aytuna), C.3, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.445.

¹³³ *BOA. MAD. d. 3236*, s.6/h.2. (23 Ekim 1704)

yaşandığı görülmektedir. Manisa'da sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının genellikle asker taifesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra reayanın yollarını kesen kuttâ-i tarik eşkıyalarının, konar-göçer aşiretlerin ve İçel sancağında bulunan yörüklerin iskân edildikleri yerlerden firar ederek, Manisa'da yaşayan reyadan zorla para aldıkları, tüccarların yollarına inip haraç kestikleri, Manisa'ya gelen gayr-i Müslim ve Acem tüccarların da çarşı ve pazarda reayaya eziyet ettikleri görülmektedir. Ayrıca kadınların Manisa'ya gelen acem tüccarlarıyla bir olup, ahaliye zarar vermeleri hayli ilginçtir. Diğer yandan, Manisa'da reayaya zarar veren eşkıyaların kaçıp saklandıkları yerlerin genellikle korunaklı dağlık kesimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Yund Dağı ve çevresi eşkıyaların saklandığı yer olarak ön plana çıkmaktadır.

Manisa'da eşkıyalık olaylarına sebep olan bir diğer unsur da ehl-i örf taifesidir. Devlet görevlilerinin Manisa'da eşkıyalık hareketlerine baktığımızda, genellikle iktisadî kaygının ön planda olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemde savaşların uzaması, idarecilerin daha fazla kapı halkını beslemesine sebep olurken, bu durum da onların gelir kaybına uğramasına yol açmıştır.

Devletin eşkıya ile mücadele bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Merkezi hükümet eyalet ve sancaklara emirler yollayarak, eşkıyalara karşı birlikte hareket edilmesini ve şehirlerdeki idarecilerden de reayayı korumaları talep edilmektedir. Ayrıca eşkıya ile mücadelede şeyhülislamdan fetva alınıp, bunların katledilmesinin caiz olduğu yönünde kararlar çıkartılmıştır. Ancak bu dönemde Manisa'daki bazı müfettiş ve muhassılların eşkıyalardan farklı davranmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde idari yetenekten yoksun ehl-i örf taifesinin eşkıyalarla birlikte hareket etmesi, Manisa'daki eşkıyalık olaylarını devam ettirmiştir. Bu durum, devletin hem sosyal düzeninin bozulmasına hem de iktisadî olarak olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, 1683-1718 yılları arasında yaşanan olaylar Rumeli ve Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirleri etkilediği gibi Manisa'ya da fazlasıyla etkilemiş, halkın büyük sıkıntılar çekmesine ve devlete olan güveninin sarsılmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Manisa Şer'iyeye Sicilleri

158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 175, 177 numaralı defterler.

1.2. Mühimme Defterleri

98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124 numaralı defterler.

1.3. Maliyeden Müdevver Defterler

3134, 3236, 9885 numaralı defterler.

1.4. Atik Şikâyet Defterleri

14, 21, 29, 58 numaralı defterler.

2. Kaynak Eserler

AHMED VASIF EFENDİ, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'il Ahbâr* (haz. Mücteba İlgürel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekâyiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahdâr Tarihi*, İstanbul 1928.

3. Araştırma ve İncelemeler

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4-5, Ankara 1965, s.139-156.

- AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)" *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara 1963, s.51-61.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999.
- ALTINAY, Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Eşkîya", *DİA*, C.11, İstanbul 1988, s.463-466.
- BARKEY, Karen, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, C.2, İstanbul 1990.
- CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.I, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- DEMİRTAŞ, Faruk, "Bozulus Hakkında", *AÜDTCFD*, S.1, C.7, Ankara 1949, s.29-46.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2013.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- FAROQHİ, Suraiya, "Kırsal Yaşam", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Fethi Aytuna), C.3, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- FAROQHİ, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- FAROQHİ, Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri (1540-1640)"*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- HOBSBAWM, Eric J., *Eşkîyalar*, (çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl), Avesta Yayınları, İstanbul 1997.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Ehl-i Örf", *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.519-520.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "İlmiye" *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.141-145.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Sekban", *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.326-328.
- ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, C. XXXVIII, S.151, Ankara 1974, s.445-491.
- ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- ÖZKAYA, Yücel-AKYILDIZ, Ali, "Muhassıl", *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.18-20.
- ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981, s.171-208.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.II-III, İstanbul 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

XVII. Yüzyılın Sonları ve XVIII. Yüzyılın Başlarında Manisa'da Eşkîyalık Hareketleri (1683-1718)

- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- TAMDÖĞAN, Işık, "Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkiya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler", *Kebikeç*, S.21, 2006, s.135-146.
- Türk Hukuk Lûgatı*, Maarif Matbaası, Ankara 1944.
- UDEH, Abdülkadir, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk* (çev. Akif Nuri), C.4, İhya Yayınları, İstanbul 1976.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Çoban Oğulları Beyliği Çandar Oğulları Beyliği Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

